MEKHITAR

« Cette île étroite ai prise aux parfums de la mort :
Ainsi toujours fleurit la rose d'Arménie
Sur le coeur de Venise, aux bras de l'Italie.
Une gemme sans prix insérerai-je encor

Aux perles de l'écrin, flèches de ton trésor. »
De la langue de Haïk, en coupe d'ambroisie,
J'enivrerai ma lèvre. Et que toujours sourie
Le velours de vos yeux, Arméniennes d'or.

« Jusqu'au retour promis, en cette paix rayonnent
La pure transparence et nos lacs de cristal.
Ici chante la source et surgit la colonne.

Sonne, immortelle cloche : ai coulé ton métal.
Consolerai mon peuple et lui porte la manne
En ces accents tenus, en ces tons diaphanes. »

PIERRE E. BRIQUET

Venise, St. Lazare des Arméniens
juin-juillet 1957

ՈՒՂՂԵԼԻ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

Ընդառաջ գալով մեր աշխատակից բանասեղծ Տոքթ. Արամայիս Սրապեանի խնդրանքին, ստորեւ կու տանք սրբագրութիւնները այն կարգ մը վրիպակներուն, որոնք ակամայ սպրդած էին 20 Յուլիս 1941ը խորագրով իր քերթուածին մէջ, լոյս տեսած այս տարուան «Բազմավէպ»ի 7–8 թիւերուն մէջ, էջ 185–191:

Կը դնենք նախ սխալ ձեւը, քովը ուղղելին. տողերը կը հաշուենք վերէն վար:

Էջ 185, տող 25· բայց – բաց: Էջ 186, տող 10· երկրին – երդերին: Էջ 188, 6րդ տողէն վերջ աւելցնել. Մահուան ուխտեալները կը վազեն դէպի թշնամին: Էջ 188, տող 7· մահուան – երկնցած: Էջ 188, 19րդ տողէն վերջ աւելցուր. Օ՛, մայր արցունքի եւ քոյր սփոփման: Էջ 189, 21րդ տողէն վերջ աւելցուր. Օ՛, այդ ոգորումն ու այդ կոտորածը: Էջ 189, տող 27· Լեռնասարին – լեռնապարին: Էջ 189, 27րդ տողէն վերջ աւելցուր. Վիրաւորներն ու ջորիները առած խումբերուն միջեւ: Էջ 189, տող 47· վեցհարուածներն – վեցհարուածեանները: Էջ 190, տող 3· գայ – կայ: Էջ 190, 48րդ տողէն վերջ աւելցուր. Ձինուորնե՛ր Իտալիոյ, սիաւասիկ շքեղագոյն վայրկեանը: Էջ 191, տող 30· ուսերուն – սուրերուն:

• ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ •

ԲԱՆԲԵՐ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ, Թիւ 3, Եր-եւան, 1956, էջ 457:

Այս երրորդ հատորն է՝ զոր Հայաստանի Պետական Մատենադարանը լոյս կ'ընծայէ, իբրեւ ճոխ հաւաքածոյ մը աշխատակիցներու յօդուածներուն եւ տեղատակիցներու գրութիւններուն: Ներկայ թիւը նոր խորագրով հրապարակ կ'ելլէ, այն է «Բանբերք Մատենադարանի». մինչ երկու նախորդները «Գիտական նիւթերու ժողովածու» խորագրով հրապարակ ելած էին, առաջինը 1941ին, իսկ երկրորդը՝ 1950ին: Նախորդներուն խմբագիր նշանակուած էր Գ. Աբով. մինչ նոր հատորին խմբագիրն է Լ. Ս. Խաչիկեան: Հատորը կը բաղկանայ 457 էջերէ, գրեթէ նախորդ երկու հատորներու էջերու համագումարէն աւելի (Թիւ 1ը ունի 250 էջ, Թիւ 2ը՝ 204 էջ):

Բովանդակութեան առաջին մասը յօդուածներու եւ հաղորդումներու վերապահուած է. իսկ երկրորդ մասը բնագիրներու կամ անոնց թարգմանութիւններու:

Հանդէսը կը բացուի Աշոտ Յովհաննէսեանի մէկ կարեւոր ուսումնասիրութեամբ. « Սմբատ Զարեհաւանցին, նրա ժամանակն ու ժամանակակիցները » (էջ 7–30)

Հեղինակը կ'ուսումնասիրէ Թոնդրակեան աղանդին գլուխ հանդիսացող Սմբատի ժամանակը եւ կը ճշտէ թէ ան Թ. դարու առաջին կէսին ապրած է, Յովհաննէս Ոծայեցի կաթողիկոսին (833–865) օրով, եւ ոչ թէ երկրորդ կէսին մէջ, Յովհաննէս Դրասխանակերտցիի ժամանակ, ինչպէս թիւրիմացութեամբ աւանդած է Ասողիկ:

Սակայն հեղինակը զուտ պատմական քննութեան մէջ չի մնար, այլ կը մտնէ նաեւ պատմութեան իմաստասիրական բաժնին մէջ եւ կը ճգնի ցոյց տալ՝ թէ Թոնդրակեան աղանդաւորական շարժումը կ'արտայայտէր հայ ժողովուրդի ըմբոստացումը նոյն ժամանակի իշխող դասակարգի դէմ, եւ մանաւանդ հայ Եկեղեցիին դէմ. հայ Եկեղեցին, հեղինակին ըմբռնումին համաձայն, «Ֆէոտալական հողատիրութեան եւ գիւղացիութեան Ֆէոտալական կեղեքման խոշորագոյն կազմակերպութիւններից մէկն էր, որ նուիրագործում էր ամէն իշխանութիւն եւ նոյնիսկ օտարատիրութեան բոլոր դաժանութիւնները. եւ արդարացնում էր ժողովրդին հանդիպած ամէն մի պատահար եւ մարդկանց կրած ամէն մի անիրաւութեան դիմաց՝ նա լիաբուռն վարձատրութիւն էր խոստանում միայն երկնքում»: Այս եւ նման հաւաստումներու մէջ հեղինակը աւելի վարդապետական է (Դոկմատիք) քան առարկայական, քանի որ ոչ մէկ փաստ կը բերէ ըսածներուն:

Իսկ երբ կ'ուզէ բացատրել Թոնդրակեան աղանդին ծագման եւ ծաւալումին պատճառները, կ'իյնայ այն սխալին մէջ՝ զոր ինքը կը պախարակէ ուրիշներու մէջ, որոնք նոյնը ըրած են Նարեկացին կամ նման անձերու գաղափարապաշտութիւնը բացատրելու ատեն: Այսպէս, Հեղինակը կ'ըսէ թէ Նարեկացիի « միստիկայի մէջ ռէվոլուցիոն օպօզիցիա նշմարած են բանասիրութեան ֆորմալիստական դպրոցի գիտնականները. նրանք գրական գործիչներին պոկում են իրենց ժամանակի հասարակական–քաղաքական կոնկրետ միջավայրից, կամ բռնաձիգ մեկնաբանութիւններով նրան եւ նրանց ժամանակակիցների ասոյթներին վերագրում են իրենց ցանկացած իմաստը» (էջ 9): Շատ ճիշտ նկատողութիւն. միայն թէ, մեր պատուական հեղինակն ալ նոյնը չի՞ կատարեր, երբ Մագիստրոսի սա տուած տեղեկութենէն՝ թէ « Թոնդրակեցիները կը մերժեն խաչը, եկեղեցին, եկեղեցական դգեստ եւ խորհուրդներ, կամ թէ չեն ճանչնար ոչ աշխարհիկ իշխանութիւն եւ ոչ եկեղեցական նուիրապետութիւն», կը հետեւցնէ թէ «նրանք սահմանում էին եւ պաշտպանում նոր, արդար համայնակարգ» (էջ 16· ընդգծումը մերն է): Կամ թէ որովհետեւ Թոնդրակեցիները չէին ճանչնար «խորութիւն արանց եւ կանանց եւ ոչ ընտանեաց», կը հետեւցնէ՝ թէ «նրանք պահանջում էին ոչ միայն կանանց եւ տղամարդկանց, այլ եւ մարդկանց բոլոր միւս դասակարգումների ու տարբերակումների իրաւահաւասարութիւն, եւ կամ որ միւնոյնն է՝ գիւղական համայնքների, եկեղեցու եւ կալուածատէրերի տրամադրութեան տակ գտնուած նիւթական բոլոր բարիքների, եւ առաջին հերթին՝ վարելահողերի... հաւասար վերաբաշխում» (էջ 16): Ահա հետեւութիւններ,

© National Library of Armenia

որոնք՝ կը կարծենք թէ չեն կրնար առաջ գալ Մագիստրոսի տուած տեղեկութիւններէն, եթէ ոչ՝ բռնաձիգ մեկնաբանութիւններով։

Ընդունելով հանդերձ հեղինակին տարբեր գաղափարախօսութեան հետեւող ըլլալու հանգամանքը, չենք կրնար վաւերացնել անոր փաստարկութեան ձեւը, մանաւանդ երբ նկատենք որ այնքան լաւ գիտէ առարկայական ըլլալ պատմական շատ բարդ խնդիրներու լուսաբանութեան մէջ։

Երկրորդ ուսումնասիրութիւնը կը ստորագրէ Գ. Սարգսեան. «Աղբիւրների օգտագործման եղանակը Մովսէս Խորենացիի մօտ (էջ 31–41)։ Շահեկան փորձ մըն է, թէեւ կարգ մը առարկելի կէտեր կը պարունակէ։

Սերիկ Դաւթեան կը ներկայացնէ «Հայկական Ասեղնագործութեան մի հին նըմոյշ» (էջ 43–51)։

ԺԳ. դարէն կազմուած ձեռագրի կողքին վրայ մնացած կերպասի մէկ կտորին ուսումնասիրութիւնն է, որմէ երեւան կը հանէ նոյն դարու ասեղնագործութեան արուեստը։ Խղճամիտ ուսումնասիրութիւն մըն է։

Վ. Բդոյեան կը պարզաբանէ «Հարսանեկան ծէսերի ու սովորոյթների նկարագիր գրանցուած 14դդ դարում» (էջ 53–56)։

Աղգագրական տեսակէտով շահեկան գրութիւն մըն է, կամ լաւ եւս հրատարակութիւն մը։ Վասնզի հեղինակը 1370 թուականի ձեռագրի մը (թիւ 3937, էջ 192բ – 196բ) մէջէն, անյայտ հեղինակի մը քարոզէն քաղելով՝ երեւան հանած է հայ ժողովրդական հարսանիքի վերաբերեալ 21 սովորութիւններ։

Լ. Խաչիկեան կ'ուսումնասիրէ «Մատթէոս Ջուղայեցու կեանքն ու մատենագրութիւնը» (էջ 57–84)։

Ընդարձակ մենագրութիւն մը կարելի է նկատել Խաչիկեանի այս յօդուածը, ուր մանրամասնօրէն քննուած եւ լուսաբանուած են Մատթէոս Ջուղայեցիի՝ Գրիգոր Տաթեւացիի աշակերտին կեանքը եւ մատենագրութիւնը։ Հակառակ նախորդ բանասէրներու շատ ուշ տողերուն, Խաչիկեան՝ Մատթէոսի համար ընծայած է շուրջ 30 էջ։ Խաչիկեան վեր հանած է յիշեալ Մատենագրին գործերու մէջէն ճոխ տեղեկութիւններ ԺԵ. դարու մեր պատմութեան տնտեսական, արուեստներու, մշակոյթի եւ քաղաքակրթութեան զանազան ձեւերու մասին։

Իրաւունք տալով հանդերձ հեղինակին սա նկատողութեան թէ «Բանասէր Բ. Սարգիսեան առանց լրջօրէն ուսումնասիրելու նրա աշխատութիւնները՝ համարել է նրան լեզուն գռեհիկ, մեկնաբանութիւնները՝ ցամաք եւ յայտարարել որ նա իբր Տաթեւի դպրոցից դուրս բազմաթիւ ընթերցողներ ունեցած պիտի չըլլայ» (էջ 58), կը կարծենք սակայն, որ մեր հեղինակն ալ ոչ այնքան լրջօրէն ընդհանրացուցած է Հ. Բարսեղ Սարգիսեանի վերաբերմունքը՝ առ հասարակ բոլոր Մխիթարեան հայագէտներուն, իբր թէ անոնք «արհամարհանքով էին վերաբերւում միջնադարեան հայ մատենագրութեան բոլոր այն գործիչներին նկատմամբ, որոնք բացայայտ եւ անհաշտ յարձակումներ էին գործել կաթոլիկ եկեղեցու գաղափարախօսութեան եւ Վատիկանի կողմից արեւելք ուղարկուող պրոպականտիստների դէմ» (էջ 57)։ Ոչ մէկ լուսամիտ Մխիթարեան հայագէտ ունեցած է արհամարհոտ վերաբերում դէպի տարբեր գաղափարախօսութեան տէր անձնաւորութիւններ։ Ուրիշ է գաղափարախօսական պայքարը, եւ ուրիշ՝ արհամարհանքը եւ անհանդուրժողութեան ոգին, զոր Մխիթարեան հայագէտներու մօտ չէ որ պէտք է փնտռել։ Եթէ Հ. Բ. Սարգիսեան «գռեհիկ» եւ «ցամաք» յորջորջումները ըրած է Մատթէոսի լեզուին եւ մեկնաբանութիւններուն, ատիկա արդիւնք էր միակողմանի նկատողութեան՝ Մ. Ջուղայեցիի բացասական կողմերուն։ Լ. Խաչիկեան արդիւնաւոր է անոր մէջ որ վեր կը հանէ նոյն հեղինակին դրական մասերը։

Այնուհետեւ կը շարունակուի շարքը պատմաբանասիրական ուսումնասիրութիւններու. հայ-պարսիկ եւ հայ-վրացի յարաբերութիւններու մասին շահեկան պրպտումներ կատարած են Հ. Փափազեան (էջ 85–99) եւ Իլ. Աբուլաձէ (էջ 101–120)։

Հ. Անասեան կ'ուսումնասիրէ Գէորգ Ֆրանցեսի Քրոնիկոնի հայերէն անտիպ թարգմանութիւնը (էջ 121–129)։

Շահեկան է Տ. Ղազանչեանի պրպտումը ԺԹ. դարու Սահակ Ծաղկարարի մասին (էջ 131–139)։

Շուշանիկ Նազարեան ընդարձակօրէն կ'ուսումնասիրէ «Գաբրիէլ Պատեանեանի կեանքն ու գրական գործունէութիւնը» (էջ 141–202)։ Կ'իմանանք որ մեզի աշխատակից բանասէր Յ. Քիւրտեանի ձեռագրաց հաւաքածոյին մէջ կան դիւանական նիւթեր, որոնք անծանօթ մնացած են։

Հետաքրքրական են քննական դիտողութիւնները՝ Եղիշէի Վարդանաց պատերազմի աշխարհաբար թարգմանութեան մասին, զոր կու տայ Վարագ Առաքելեան (էջ 203–217)։

Պետական Մատենադարանի նոր ստացած ձեռագիրներու մասին կը տեղեկացնեն Ս. Քոլանջեան եւ Կ. Իւզբաշեան (էջ 221–230, 231–237)։

Բնագիրներու բաժնին մէջ, արժէքաւոր է «Դաւթի Բերականական աշխատութեան նորայայտ ամբողջական ձեռագիր տեքստը», ուսումնասիրուած Գ. Ջահուկեանէ (էջ 241–264)։

Մեծարժէք է Հ. Մանանդեանի «Հերեմեայ Եռամեծի առ Ակղեպիոս սահմանիմ»։ Յառաջաբան ուսումնասիրութենէ վերջ, կու դայ բնագիրը՝ հանդերձ ռուսերէն թարգմանութեամբ (էջ 287–314)։

Ս. Արեւշատեան կը ներկայացնէ Զենոն Իմաստասէրի «Յաղագս բնութեան» աշխատութիւնը, ռուսերէն (էջ 315–342)։

Կը յաջորդէ նոյն հեղինակին մէկ ուրիշ աշխատութիւնը, ռուսերէն, աշխատասիրուած Ս. Լարաֆարեանի, Յովհաննէս Որոտնեցիի «Հաւաքեալ ի բանից իմաստասիրաց» երկին մասին. կու տան բնագիրն ալ հանդերձ ռուսերէն թարգմանութեամբ (էջ 343–386)։

Երեւանի Մատենադարանի փիլիսոփայական նիւթեր պարունակող ձեռագիրներու ռուսերէն ընդարձակ ցանկով (էջ 389–457) կը փակուի այս արժէքաւոր հատորը։

Կը մաղթենք նորանոր նուաճումներ։

Հ. ՊՕՂՈՍ ԱՆԱՆԵԱՆ

★

ԿԻԼԻԿԻԱՅԻ ՎԱՆՔԵՐԸ

Վիեննայի Մխիթարեան Ուխտէն Հ. Համազասպ Վ. Օսկեան վերջերս լոյս ընծայեց «Կիլիկիայի վանքերը» անունին տակ հարիւր էջնոց հատոր մը։ Այս աշխատութիւնը նախապէս հրատարակուած էր «Հանդէս Ամսօրեայ»ի մէջ, 1955–56 թուականներուն։

Հ. Համազասպի բանասիրական այս ձեռնարկը գովելի է եւ ունի իր առաւելութիւնները՝ Կիլիկիոյ պատմութեան առընչութեամբ։

Այս գրքին շնորհիւ մենք կը ծանօթանանք յականէ անուանէ կիլիկեան վանքերուն, ուր թարգմանուած, ընդօրինակուած եւ ստեղծագործուած են բազմաթիւ գրչագիր մատեաններ։ Այս գրչագիրներուն կցուած են «յիշատակարաններ», որոնք ականատեսի եւ ժամանակակիցի պատմութիւնները ըլլալով, խիստ շահեկան տեղեկութիւններ կու տան մեզի՝ տեղի ունեցած դէպքերու ու դէմքերու մասին, պարզելով իրական նկարագիրը ու դատողութիւնը՝ այդ շրջանի պատմութեան։

Հ. Համազասպ Ոսկեան մեծ աշխատութեամբ պրպտած է մինչեւ ցարդ հրատարակուած բոլո՛ր ձեռագիրներու ցուցակները, եւ անոնց մէջէն արտագրած է Կիլիկիոյ վանքերու անունները եւ այդ վանքերու մէջ գրուած գիրքերու յիշատակարանները, որոնք մեծ թիւ կը կազմեն. այսպէս, Դրազարկ վանքին մէջ գրուած է 35 գիրք, Սկեւռայի մէջ 31, Խորին Անապատի մէջ 8, Զորոյն Ս. Թորոս վանքին մէջ 6, Մաշկեւորի 9, Մեծքար 6, Մլիճոյ 6, Փոս Անապատ 8. այսպէս կիլիկեան վանքերու մէջ գրուած բոլոր ծանօթ ձեռագիրներու յիշատակարանները մէկիկ մէկիկ ընդօրինակուած եւ իւրաքանչիւր վանքի յատուկ ծանօթագրութեանց կցած է զանոնք։ Այս յոգնեցուցիչ աշխատանքով՝ ուրեմն կրնանք ըսել համարձակօրէն թէ Հ. Համազասպ լրացուցիչ նոր Կիլիկեան պատմութեան հիմը դրած է։

Գերյարգելի հեղինակը, նոյնպէս աշխատած է կազմել իւրաքանչիւր յայտնի վանքերու Գաւազանագիրքը, եւ այդ վանքերու եպիսկոպոսներու կամ վարդապետներու հակիրճ կենսագրութիւնները վու տայ իրենց գրական, երաժշտական, նրկարչական ընդունակութեանց արժէքաւորումով։

Միակ թերի կողմը այս արժէքաւոր հատորին, տեղագրական սխալ ցուցմունքներն եւ ենթադրութիւնները եղած են, քանի որ Հ. Համազասպ հինցած աղբիւրներու դիմած է եւ չէ կրցած օգտուիլ նորագոյն հետազօտութեանց մատնանշած, շատակ եւ ականատեսի անսխալ եւ յստակ տեղագրականներէն։ Այսօր Կիլիկիոյ մէջ տարիներ ապրող կիլիկեցիներէն շատ շատերը կրնան որոշ կերպով ցոյց տալ բազմաթիւ վանքերու եւ բերդերու տեղե-

© National Library of Armenia